

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

на дисертацію Шамне Анжеліки Володимирівни

«Теорія і практика психосоціального розвитку особистості

у підлітковому та юнацькому віці»,

представлену на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за

спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Дисертаційне дослідження Шамне А.В. є однією із перших спроб різнобічного і комплексного вивчення проблеми психосоціального розвитку особистості у підлітково-юнацькому віці. Актуальність обраної автором теми дослідження обумовлюється підвищенням попиту на поглиблення знань про вікові й індивідуальні закономірності розвитку особистості, який відбувається в умовах кардинальних соціально-економічних та соціокультурних змін, необхідністю їх урахування у навчанні і вихованні нового покоління української молоді. Обраний для дослідження віковий період зумовлений тим, що підлітки та юнаки найбільш гостро реагують на нові соціальні проблеми, в їх розвитку найвиразніше переплітаються суперечливі тенденції становлення суб'єктних та особистісних властивостей у мінливому світі.

Оцінка теоретико-методологічного стану досліджуваної проблеми засвідчила відсутність у психологічній науці цілісної концепції психосоціального розвитку особистості у підлітково-юнацькому віці. Це дозволило пані Анжеліці цілком слушно зробити висновок про те, що вітчизняна вікова психологія і практика потребують системного дослідження цієї проблеми, означення найбільш вагомих закономірностей, показників і детермінант психосоціального розвитку нового покоління української молоді як соціальної й вікової групи з урахуванням специфіки вітчизняних реалій. Відповідно ретельної теоретичної і експериментальної розробки набуло у дослідженні визначення феноменології, змісту, структури психосоціального розвитку, внеску індивідуальних, типологічних і загально вікових складників у варіативність його природи. Саме у такому контексті розгортається логіка дослідження, яке є актуальним і входить до комплексних тем лабораторії психології навчання Інституту психології імені Г.С. Костюка.

У зв'язку з цим, вважаємо правомірними визначення здобувачем об'єкту, предмету, мети дослідження. Остання полягає розробленні й верифікації концептуальної моделі психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці. Відповідно до мети, коректно визначено основні завдання дослідження, які всебічно і комплексно охоплюють обрану проблематику відповідно до його теоретичних, методологічних і концептуальних засад.

Дисертація вирізняється високим рівнем науковості у викладенні матеріалу, системним способом організації і подання інформації, характером аргументації основних положень у площині мультипарадигмального синтезу. Перевагою роботи Шамне А.В. є теоретичне і знаково-символічне моделювання досліджуваної реальності, широта використаного методичного інструментарію, системність наукового мислення, доказовість висновків.

Рецензована робота має цілісну змістовну структуру, яка відповідає меті дослідження та поставленим у ньому завданням. Вона справляє враження завершеної наукової роботи, якій притаманні оригінальність, концептуальність, логічність, методологічна коректність, виваженість оцінок, положень, пропозицій. Позиції наукової новизни та практичного значення одержаних результатів відповідають змісту дисертації. Все вищевикладене дозволило автору запропонувати нове вирішення проблеми та представити концептуальну модель психосоціального розвитку особистості у підлітково-юнацькому віці.

Глибокий теоретико-методологічний аналіз проблеми, представлений у **першому розділі роботи**, дозволив здобувачці визначити базові методологічні засади дослідження. У позначених парадигмальних координатах психосоціальна проблема та проблема психосоціального розвитку розглянуті як взаємодоповнювані конструкти. Виходячи з позиції О. М. Ткаченко, автор слушно стверджує, що проблема та категорії психосоціального рівня психічного є аспектом психосоціальної проблеми, а психосоціальний розвиток – її проекцією.

У роботі поглиблено можливості застосування плюралістичної методології пізнання і інтеграції парадигмальних підходів у дослідженні психосоціального розвитку, що дозволило здобувачеві цілісно та системно дослідити його як інтегративний феномен, який втілює єдність суспільного та індивідуального потенціалів людини: з одного боку, розвитку особистості як присвоєння

соціального досвіду, соціальних норм і цінностей, з іншого, – розвитку суб'єкта як індивідуальної реалізації власної суб'єктності за внутрішніми законами розвитку. Саме тому продуктивним видається співставлення автором методології двох напрямків світової психології: марксистської (радянської) і гуманістичної психології, інтеграцію позицій яких автор розглядає як вияв *взаємопов'язаних сутнісних характеристик і особливостей* психосоціального розвитку.

Хотілося б наголосити на тому, що викристалізований у роботі історико-методологічний та діалектичний аналіз поняття психосоціального розвитку як пізнавального конструкту здійснюється автором сходженням від абстрактного до конкретного, тобто від категорії розвитку і психосоціальної проблеми до проєкції та конкретизації їх змісту у понятті психосоціального розвитку особистості.

Важливим методологічним виміром дослідження використання методу дихотомії, зокрема, формулювання наукової проблематики через протиставлення основних понять на всіх рівнях аналізу – від парадигмальних позицій до емпіричного аналізу компонентів психосоціального розвитку особистості. Значущим є те, що дихотомічний аналіз виявився методом, який адекватно відображає сутність проблеми психосоціального розвитку, яка постає у полярно протилежних інтерпретаціях, серед яких представлені окреслені автором смислові дихотомії індивідуального – соціального, внутрішнього – зовнішнього, індивідуалізації – соціалізації, персоналізації – деперсоналізації, персональної і колективної ідентичності тощо.

У другому розділі автором здійснено багатоаспектний аналіз категорії «підлітково-юнацький вік». Як показав аналіз періодизацій розвитку, місце та хронологічні межі підлітково-юнацького віку завжди були найбільш дискусійною проблемою психології. Автор приділяє цьому питанню значну увагу і розглядає підлітково-юнацький вік (або отроцтво, яке у дослідженні Анжеліки Володимирівни використовується як синонім) як цілісну стадію розвитку, яка складається з двох періодів – підліткового і юнацького. Автором означається специфіка поняття «підлітково – юнацький вік», яке розглядається як категорія, феномен та проблема вікової психології в різних аспектах аналізу – феноменологічному, онтологічному, функціональному, генетичному.

Без сумніву, інтерес становить пошук автором нових психологічних інтерпретацій сутності цієї вікової категорії в контексті становлення плюралістичної методології пізнання. На основі критики положень культурно-історичної парадигми розвитку та використання генетичного, суб'єктного, психосоціального, еволюційно-історичного підходів автором окреслено новий погляд на отроцтво як носія культуротворчої функції і суб'єкта суспільного розвитку, що можна віднести до суттєвого здобутку рецензованої роботи. Варто зазначити, що авторка, захоплюючись процесом пошуку істини, зосереджується не лише на психологічних аспектах досліджуваного феномену, а й на філософських, соціологічних, історичних, культурологічних аспектах. При цьому, слід визнати, що така широта бачення, безперечно, збагачує розуміння підлітково-юнацького віку як об'єкта дослідження.

У третьому розділі рецензованої дисертації зацікавлює авторська позиція щодо інтерпретації психосоціального розвитку як перетинання семантичних просторів розвитку особистості та суб'єкта. По суті, дисертантка намагається всебічно висвітлити предмет свого дослідження як вияв притаманного психології протиставлення та одночасно інтеграції двох підходів до розуміння процесу розвитку – розвитку особистості, соціальності як прояву сутності людини і розвитку суб'єкта як індивідуального саморозкриття, яке здійснюється за внутрішніми законами розвитку.

Плідним вважаємо положення про те, що відправним пунктом системологічного моделювання психосоціального розвитку є співвіднесення функціонально-регулятивних особливостей людини, які характеризують її як суб'єкта діяльності, із змістовно-феноменологічними особливостями, які конституують її як особистість та в процесі розв'язання задач розвитку інтегруються в емергентні якості психосоціальної інтегрованості. Це є вагомим авторським доробком.

У четвертому і п'ятому розділах в якості провідного вектору емпіричної проблематизації предмету дослідження автором обрано єдність вікових й індивідуальних закономірностей психосоціального розвитку. Важливо, що ця позиція системно та послідовно реалізована на всіх етапах емпіричного дослідження: у створенні авторського тест-опитувальника; у визначенні

предикторів кризи підлітково-юнацького віку; у реалізації ідеї «динамічної типології» під час порівняльного аналізу індивідуальних варіантів психосоціального розвитку підлітків і юнаків; у створенні та процедурі впровадження корекційно-розвивальної програми тощо.

Емпіричне дослідження проблеми організовано і проведено із дотриманням основних методично-процедурних вимог. Вибірка дослідження є репрезентативною. До неї увійшли хлопці та дівчата міських і сільських середніх загальноосвітніх шкіл, гімназій, професійно-технічних та вищих навчальних закладів, закладів закритого типу різних міст та селищ України.

Хотілося б наголосити на тому, що у роботі простежується синергійний зв'язок теоретичної та емпіричної ліній дослідження. Від самого початку його стратегія полягала у дотриманні відповідності емпіричного плану аналізу основним положенням теоретичної частини, тобто як комплексне і різнобічне вивчення заявлених у моделі психосоціального розвитку віково-генетичних (I етап експериментального дослідження), структурно-функціональних (II етап) і індивідуальних характеристик (III етап) психосоціального розвитку підліткового і юнацького періодів розвитку у їх взаємозв'язку.

Здобувачка здійснила детальний аналіз існуючого діагностичного інструментарію і довела, що стандартизовані методики діагностики психосоціального розвитку особистості практично відсутні. У зв'язку з цим вважаємо правомірним створення авторського тест-опитувальника. Розробка нового методичного інструменту спирається на теоретичну модель і в найбільш повному вигляді представляє емпіричну операціоналізацію психосоціального розвитку українських підлітків і юнаків. Використання авторського тест-опитувальника дозволило авторці визначити ряд ґрунтовних закономірностей психосоціального розвитку різних соціально-вікових груп сучасної молоді.

Досить продуктивною видається інтерпретація автором класичної кризи підліткового віку. Здобувачкою обґрунтовано доведено, що в її закономірних проявах в стислому вигляді відбивається зміст, спрямованість і труднощі процесу психосоціального розвитку особистості у період підлітково-юнацького віку. Пропоноване тлумачення кризи особистості як кризи «відстоювання» свого Я у

зовнішньому конфлікті з оточенням та собою, а кризи суб'єкта як активного «відшукування» власної суб'єктності в умовах експериментування з різними видами діяльності, ролями, ідеалами та субкультурами варто, на нашу думку, оцінити як оформлення нового напрямку у вивченні кризової проблематики та її феноменів у підлітково-юнацькому віці.

До суттєвого здобутку рецензованої роботи можна віднести пояснення виникнення проблем психосоціального розвитку ефективністю розв'язання *дихотомій психосоціального розвитку*. Авторкою визначено, що типи «інтернально-домінантний» й «суб'єктно-домінантний» орієнтовані на досягнення мети за рахунок соціального інтересу, мають акцентовану *гіпосоціальну* установку і особистісні проблеми інтеграції у малу групу; типи «доброзичливо-залежний» і «соціально-адаптивний» орієнтовані на групу і норми, мають акцентовану *гіперсоціальну* установку й проблеми конгруентної Я-концепції та самоактуалізації; типи «фрустровано-кризовий» і «дезінтегрований» мають акцентовану *асуб'єктну* установку і проблеми становлення суб'єктності

Доволі продуктивним слід визнати аналіз психосоціального розвитку особистості у підлітково-юнацькому віці за *базовими критеріями, як-от*: конструктивність – неконструктивність, інтегрованість – дезінтегрованість, кризовість – безкризовість розвитку тощо. Цікавим здобутком дисертації є порівняння психологічних якостей, які визначають конструктивну і деструктивну модель психосоціального розвитку. Це надало авторці можливість істотно прояснити природу деформацій психосоціального розвитку і можливості прогнозування розвитку різних психотипів.

З поміж основних практичних результатів роботи слід відзначити окреслені авторкою основні напрями, рівні та зміст профілактики і корекції неконструктивних моделей дорослішання сучасної молоді; розроблену та апробовану корекційно-розвивальну програму. Вона включає опрацювання комунікативних навичок та форм суб'єктної поведінки, цілеспрямоване навчання розв'язанню суперечливих дихотомій психосоціального розвитку. Зазначимо, що при організації формувальних впливів авторкою реалізована задача комплексного підходу до проектування програми з метою наповнення її тим змістом, якого потребують учасники різних типів з урахуванням загальновікових та

індивідуальних особливостей. Основний акцент здобувачка зробила на можливостях профілактики непродуктивних типів психосоціального розвитку.

Загалом логіка емпіричної частини, представленої у 4 і 5 розділах дисертації, є чіткою, продуманою та повністю реалізованою за рахунок використання розгалуженої системи методів збору інформації, статистичних методів і методів узагальнюючої обробки даних, таких як порівняльний аналіз, перегруповання отриманого матеріалу, зведення його в таблиці тощо. Це дозволило авторці здійснити конструктивну інтерпретацію встановлених фактів та закономірностей, критичну рефлексію результатів верифікації теоретичної моделі феномену психосоціального розвитку. Дослідження А.В. Шамне супроводжувалося кількісним і якісним аналізом отриманих результатів, що, у свою чергу, свідчить про надійність і вірогідність останніх.

На позитивну оцінку заслуговують широта і логічна послідовність верифікації авторської концепції, обґрунтованість її основних положень та висновків емпіричними даними, використання значної джерельної бази, що свідчить про ґрунтовність дослідження проблеми й високий професійний рівень дисертантки.

Виходячи з вищевикладеного, можна дійти висновку, що результати дослідження сприятимуть подальшому розвитку психології підлітково-юнацького віку, оптимізації навчання, виховання та своєчасного психологічного супроводу психосоціального розвитку юнаків та підлітків.

Разом з очевидними перевагами, що визивають позитивну оцінку дисертаційного дослідження, вважаємо за можливе висловити деякі зауваження.

1. У дослідження реалізовано ґрунтовний цілісний аналіз підлітково-юнацького віку як категорії, феномену та проблеми вікової психології. Однак при цьому залишається питання, як такий підхід можна співвіднести і узгодити з даними вітчизняної психології, зважаючи на існуючі у ній відмінності провідної діяльності, соціальної ситуації розвитку та новоутворень підліткового віку та раннього юнацького віку.

2. У роботі постулюється, що основою побудови концепції психосоціального розвитку є раціонально-емпірична стратегія. У зв'язку з чим

виникають питання: що складає специфіку цієї стратегії і як вона представлена в основних етапах дослідження.

3. Докладно аналізуючи сучасну соціокультурну ситуацію розвитку молоді, дисертантка робить висновок, що множина нових тенденцій їх психосоціального розвитку свідчить про появу нового типу отроцтва XXI століття. Виникає питання, чи достатньо результатів фокус-груп вчителів для підтвердження цього висновку? Чи можна виокремити авторкою тенденції психосоціального розвитку протиставляти і називати «позитивними» чи «негативними»?

4. У п'ятому розділі дисертаційної роботи здобувачка на основі значного пошуково-дослідницького матеріалу вводить розмежування конструктивних і деструктивних моделей психосоціального розвитку, здійснює розгалужений аналіз їх психологічних особливостей. Разом із тим, у тексті не зазначено, яким чином диференціювалися конкретні корекційно-розвивальні впливи щодо деструктивних і деструктивних моделей психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці?

Вище викладені зауваження носять в основному рекомендаційний характер. Загалом здобувачка здійснила фундаментальне й перспективне дослідження, яке має вагомим теоретичне і практичне значення для розширення поля наукових досліджень у сфері вікової психології та для практики психологічного супроводу психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці.

Таким чином, оцінюючи роботу в цілому, можна зробити висновок, що дисертаційне дослідження Шамне А.В. вирізняється актуальністю, науковою новизною, практичною цінністю, а також свідчить про високий науково-пошуковий рівень дослідниці та наскрізне проникнення у досліджувану проблему. Прозорість опису діагностичних процедур та способів математичної обробки даних робить їх цінними для організації відтворюючих чи уточнюючих досліджень. Дисертацію відзначає коректний науковий стиль, логічність, ґрунтовність теоретичних засад та переконливість емпіричних результатів.

Проблематика, зміст та структура дисертації свідчать про виконання дисертанткою теоретико-емпіричних завдань дослідження.

Здобутки авторки знайшли своє впровадження в актах впровадження в практичну і навчальну діяльність. Автореферат відповідає основному змісту

дисертаційної роботи, найважливіші результати дослідження знайшли висвітлення у 66 наукових працях, апробовані на низці всеукраїнських та міжнародних наукових конференцій. За результатами дисертаційного дослідження видана одноосібна монографія «Теорія та практика психосоціального розвитку у підлітково-юнацькому віці».

Отже, все вищезазначене дозволяє стверджувати, що дисертаційне дослідження Шамне Анжеліки Володимирівни «Теорія і практика психосоціального розвитку особистості у підлітковому та юнацькому віці» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, яке виконане на належному науково-теоретичному і методичному рівні, має комплексний і логічний характер, містить висновки і пропозиції, що характеризуються науковою новизною та заслуговують на практичну реалізацію і яке відповідає усім вимогам ДАК МОН України, що висуваються до докторських дисертацій, а її автор – Шамне Анжеліка Володимирівна заслуговує присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,

професор кафедри психології

Миколаївського національного

університету імені В.О. Сухомлинського

Н.О. Євдокимова

Н.О. Євдокимова

